

ΕΥΑΝΘΗΣ ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

ΒΡΕΤΑΝΙΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΠΛΗΘΥΣΜΩΝ
19ος-20ος ΑΙΩΝΕΣ:
ΝΕΕΣ ΘΕΜΑΤΟΛΟΓΙΕΣ ΤΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

Robert Holland και Diana Markides, *The British and the Hellenes: Struggles for Mastery in the Eastern Mediterranean, 1850-1960*, Οξφόρδη 2006, σ. xiii+266.

Hubert Faustmann και Nicos Peristianis (επιμ.), *Britain in Cyprus: Colonialism and Post-Colonialism, 1878-2006*, Μάνχαϊμ 2006, σ. 663.

Η σχέση της Ελλάδας με τις Μεγάλες Δυνάμεις έχει αποτελέσει ανακείμενο εκτενούς επιστημονικής συζήτησης. Κράτος μικρό, σε μία περιοχή κρίσιμη για τον έλεγχο των θαλάσσιων οδών από το βορρά προς το νότο και από τη δύση προς την ανατολή, η Ελλάδα σταθερά προσέλκυσε το ενδιαφέρον των ισχυρών του διεθνούς συστήματος. Κατά τον 19ο ήδη αιώνα, η επιρροή της ναυμαχίας του Ναυαρίνου στην πορεία της ελληνικής ιστορίας, η οικονομική και γεωπολιτική αδυναμία του ελληνικού κράτους και η συνακόλουθη αναζήτηση οικονομικής και πολιτικής στήριξης στο εξωτερικό, το μείζονος σημασίας επεισόδιο του Κριμαϊκού πολέμου – που κατέδειξε την αδυναμία της Αθήνας να χαράξει μία πολιτική αντίθετη προς αυτήν των Δυνάμεων που κυριαρχούσαν στη Μεσόγειο – ενίσχυσαν την αίσθηση ότι η ελληνική ιστορία συνδέεται αναπόσπαστα με τις διαθέσεις και τα συμφέροντα των Μεγάλων. Αλλά και στον 20ό αιώνα, η επέμβαση της Entente τον Νοέμβριο του 1916 στην Αθήνα, η εξάρτηση των εξόριστων κυβερνήσεων του 1941-44 από τη Βρετανία, η δράση του βρετανικού εκστρατευτικού σώματος τον Δεκέμβριο του 1944, το Δόγμα Τρούμαν και, τέλος, η επιβολή της δικτατορίας των συνταγματαρχών προκάλεσαν με τη σειρά τους έντονες συζητήσεις για το ζήτημα της ξένης επιρροής.

Στο πλαίσιο αυτών των προβληματισμών, η Βρετανία είχε, όπως ήταν φυσικό, μία προνομακή θέση. Η εξάρτηση, πολιτική και οικονομική, μίας μικρής και

στρατηγικά τοποθετημένης χώρας από τη μείζονα ναυτική δύναμη της υφηλίου και ο ανυπόκριτος θαυμασμός των Ελλήνων ιθυνόντων και διανοουμένων για τον βρετανικό κοινοβουλευτισμό ήταν η μία όψη του νομίματος· η άλλη σχετιζόταν με την εκτίμηση πολλών αναλυτών ότι η πορεία της χώρας εξηρτάτο από τις διαθέσεις, αν όχι και τους σκοτεινούς σχεδιασμούς, του «ξένου δακτύλου», στερεοτύπου που, κατά κανόνα, εξειδικευόταν στο Foreign Office και τις βρετανικές μυστικές υπηρεσίες – ό,τι και εάν σήμαινε αυτό το τελευταίο. Η έρευνα συχνά κατέδειξε ότι, αν και η ξένη επιρροή είναι ένα ζήτημα υπαρκτό, οι υπεραπλουστεύσεις δεν εδράζονταν σε μία ακριβή αποτίμηση της πραγματικότητας. Έτσι, η εικόνα του Ελευθερίου Βενιζέλου ως ανθρώπου «άλλοτε των Προξένων εις στα Χανιά, των Πρεσβευτών της Αντάντ [αργότερα]»¹ καταρρίφθηκε από μία σειρά εμπειριστατωμένων μελετών που ανέλυσαν τη ρεαλιστική πολιτική του αρχηγού των Φιλελευθέρων, ικανού να ελίσσεται μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων με στόχο την προώθηση του εθνικού συμφέροντος². Ο Ι. Κολιόπουλος απέδειξε ότι η Παλινόρθωση του 1935 δεν υπαγορεύθηκε από τους Βρετανούς, οι οποίοι έλαβαν θέση ως προς την εσωτερική ελληνική σύγκρουση μόνον μετά την έκβαση της συγκεκριμένης κρίσης³. Αν και θα μπορούσαν να αναφερθούν πολλά ακόμη παρόμοια παραδείγματα διάφρασης των υπερβολών, δεν υπάρχει αμφιβολία, από την άλλη πλευρά, ότι σε καποιες περιστάσεις η βρετανική πολιτική πράγματι καθόρισε την πορεία της χώρας – σημαντικότερο παράδειγμα η αγγλοσοβιετική «συμφωνία ποσοστών» του Οκτωβρίου 1944 και τα Δεκεμβριανά του ίδιου έτους. Η ταραγμένη ιστορία των εξωτερικών σχέσεων της Ελλάδας, ειδικά των σχέσεων με τις Μεγάλες Δυνάμεις, απαιτεί τη νηφάλια και κατά περίπτωση προσεκτική στάθμιση των πηγών.

Δεν είναι, συνεπώς, περίεργο ή αθέμιτο το ότι πολλές μελέτες εμφανίστηκαν στην ελληνική και ξένη βιβλιογραφία επικεντρωμένες στο θέμα «Greece

1. Πρόκειται για φράση του Γ. Α. Βλάχου στο κύριο άρθρο της *Καθημερινής* της 12ης Νοεμβρίου 1931, την επαύριον της κυπριακής εξέγερσης. Αναφέρεται, μαζί με άλλες παρόμοιες αναλύσεις του αντιβενιζελικού Τύπου στο Ευάγγελος Π. Καραγιάννης, «Ο Ελ. Βενιζέλος και η κυπριακή εξέγερση του Οκτωβρίου του 1931: η στάση του αθηναϊκού Τύπου», *Κλειώ*, τ. 2 (άνοιξη 2006), σ. 79-111.

2. Βλ. ιδιαίτερα Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η πολιτική κρίσις εις την αυτόνομον Κρήτην, 1901-1906*, Αθήνα 1974· Helen Gardikas-Katsiadakis, *Greece and the Balkan Imbroglio: Greek Foreign Policy, 1911-1913*, Αθήνα 1995· Michael Llewellyn Smith, *Ionian Vision: Greece in Asia Minor, 1919-1922*, Λονδίνο 1998· Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική μετά την Συνθήκην της Λωζάννης: Η κρίσιμος καμπή, Ιούλιος-Δεκέμβριος 1928*, Θεσσαλονίκη 1977.

3. John Koliopoulos, *Greece and the British Connection, 1935-1941*, Οξφόρδη 1977.

and the Great Powers», με τη Βρετανία να αποτελεί ένα από τα κεντρικά σημεία στην έρευνα⁴. Στις σύγχρονες μελέτες του Κυπριακού ζητήματος, η πολιτική της Βρετανίας και των Ηνωμένων Πολιτειών μελετήθηκε με μεγάλο ενδιαφέρον⁵, όχι μόνον επειδή είχε τεθεί σειρά σημαντικών συναφών ερωτημάτων, αλλά ίσως και επειδή η αδυναμία πρόσβασης στις ελληνικές κρατικές αρχειακές πηγές ήδη κατηύθυνε τους ερευνητές προς αυτή τη λύση. Οι εργασίες αυτές προσπάθησαν να συγκροτήσουν μία περισσότερο συστηματική εικόνα των διεθνών σχέσεων της χώρας και κατά τούτο – χωρίς σε κάθε περίπτωση να αρνούνται τη σημαντική επιρροή των Μεγάλων Δυνάμεων στη διαμόρφωση του διεθνούς, συχνά και του εσωτερικού σκηνικού – ανέδειξαν την ανάγκη της προσεκτικής έρευνας, αμφισβήτησαν αποτελεσματικά τη θεωρία του παντοδύναμου «ξένου δακτύλου», και τελικά κατέδειξαν την ύψιστη ευθύνη της ίδιας της ελληνικής κοινωνίας για τις μείζονες αποφάσεις που την αφορούν.

Τα βιβλία στα οποία επικεντρώνεται η παρούσα μελέτη εντάσσονται σε αυτή την ερευνητική παράδοση, ταυτόχρονα όμως επεκτείνουν την οπτική τους και σε ένα άλλο επίπεδο. Μελετώντας τη Βρετανία ως διοικητή ελληνικών περιοχών βγαίνουν από τη σφαίρα της κλασικής πολιτικής ιστορίας ή της

4. Domna Dontas, *Greece and the Great Powers, 1863-1875*, Θεσσαλονίκη, 1966· της ίδιας, *Η Ελλάς και οι δυνάμεις κατά τον Κριμαϊκόν πόλεμον*, Θεσσαλονίκη, 1973· Evangelos Kofos, *Greece and the Eastern Crisis, 1875-1878*, Θεσσαλονίκη 1975· George Leon, *Greece and the Great Powers, 1914-1917*, Θεσσαλονίκη 1974· Stephen G. Xydis, *Greece and the Great Powers, 1944-1947*, Θεσσαλονίκη 1963· Βασίλειος Κόντης, *Η αγγλοαμερικανική πολιτική και το Ελληνικό Πρόβλημα, 1944-1949*, Θεσσαλονίκη 1984· Amikam Nachmani, *International Intervention in the Greek Civil War: the United Nations Special Committee on the Balkans, 1947-1952*, Νέα Υόρκη 1990· Ιωάννης Στεφανίδης, *Από τον εμφύλιο στον Ψυχρό Πόλεμο: η Ελλάδα και ο συμμαχικός παράγοντας (1949-52)*, Αθήνα 1999· Κατερίνα Γαρδίκι, *Προστασία και εγγυήσεις: στάδια και μύθοι της ελληνικής εθνικής ολοκλήρωσης (1821-1920)*, Θεσσαλονίκη 1999· Σωτήρης Ριζάς, *Η Ελλάδα, οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ευρώπη, 1961-1964: πολιτικές και οικονομικές όψεις του προβλήματος ασφαλείας στο μεταίχμιο ψυχρού πολέμου και ύφεσης*, Αθήνα 2001· Evanthis Hatzivassiliou, *Greece and the Cold War: Frontline State, 1952-1967*, Λονδίνο 2006.

5. Evanthis Hatzivassiliou, *Britain and the International Status of Cyprus, 1955-59*, Μιννεάπολις 1997· Robert Holland, *Britain and the Revolt in Cyprus, 1954-1959*, Οξφόρδη 1998· Ioannis D. Stefanidis, *Isle of Discord: Nationalism, Imperialism and the Making of the Cyprus Problem*, Λονδίνο 1999· Σωτήρης Ριζάς, *Ένωση, διχοτόμηση, ανεξαρτησία: οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Βρετανία στην αναζήτηση λύσης για το Κυπριακό, 1963-1967*, Αθήνα 2000· του ίδιου, *Οι Ηνωμένες Πολιτείες, η δικτατορία των συνταγματαρχών και το Κυπριακό ζήτημα, 1967-1974*, Αθήνα 2002· Claude Nicolet, *United States Policy towards Cyprus, 1954-1974: Removing the Greek-Turkish Bone of Contention*, Μάνχαϊμ 2001.

ιστορίας των διεθνών σχέσεων, για να εξετάσουν και άλλους παράγοντες, τοπικούς, περιφερειακούς και πολιτισμικούς, οι οποίοι επέδρασαν στην αγγλο-ελληνική σχέση, προσδίδοντάς της μία εξαιρετική πολυπλοκότητα, αλλά και μεγάλη γοητεία για τον ερευνητή.

Holland και Markides: η αγγλοελληνική επαφή ως σχέση ισχύος

Το βιβλίο του Robert Holland και της Diana Markides εδράζεται σε μία ασυνήθιστη ερευνητική και μεθοδολογική επιλογή: δεν αποτελεί μία συνολική μελέτη της αγγλοελληνικής σχέσης στα χρόνια από το 1850 έως το 1960· ασχολείται με ένα ειδικότερο θέμα, και συγκεκριμένα τις περιπτώσεις των νήσων, κατοικημένων από πλειοψηφία ελληνικού πληθυσμού, οι οποίες περιήλθαν υπό βρετανική διοίκηση ή κατοχή. Έτσι, εξετάζει το τέλος του καθεστώτος προστασίας στα Ιόνια νησιά, την περίπτωση της Κρήτης μετά το 1898 (όπου η Βρετανία έπαιξε ένα σημαντικό ρόλο μαζί με άλλες Μεγάλες Δυνάμεις), τα Δωδεκάνησα το 1945-47 και την Κύπρο. Επακέντρωμένο σε ένα ειδικότερο θέμα αλλά εκτεινόμενο σε μία ευρύτερη περίοδο, το βιβλίο μπορεί έτσι να πραγματοποιήσει τομές σε βάθος, που αφορούν όχι απλώς την κρατική πολιτική των δύο πλευρών, αλλά και τις αλληλεπιδράσεις στο τοπικό επίπεδο, τις πολιτισμικές σχέσεις και συγκρούσεις. Υπό αυτή την έννοια, το βιβλίο καταλήγει σε μία επέκταση (ή, εάν θέλει ο αναγνώστης, εμπλουτισμό) της αναλυτικής ατζέντας.

Πράγματι, συνήθως η ιστορική ανάλυση των ελληνικών ή και των ανατολικομεσογειακών γενικότερα ζητημάτων επακέντρώνεται στο επίπεδο της διεθνούς πολιτικής. Η μελέτη αυτού του «διεθνούς/συστημικού» επιπέδου είναι πράγματι επαρκής, όταν ένα γεγονός – όπως π.χ. ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος – εξετάζεται ως ένας κρίκος στην αλυσίδα των εξελίξεων που συγκροτούν μία μείζονα διεθνή διεργασία (στην περίπτωσή μας, την έναρξη του Ψυχρού Πολέμου). Ωστόσο, όταν ερευνάται αυτή καθαυτή η ελληνική ιστορία, η διεθνής/συστημική ανάλυση μπορεί να καταλήξει σε ερμηνείες απόμακρες, μηχανιστικές ή ντετερμινιστικές. Κατά τούτο, είναι αναγκαίο να συμπληρωθεί από τη μελέτη πρόσθετων παραμέτρων, τοπικών, εθνικών, περιφερειακών, ιδεολογικών και κοινωνικών, ακόμη και των προσωπικοτήτων που εμπλέκονται στη διαδικασία. Μόνον στο συνδυασμό όλων αυτών των επιπέδων μπορεί η έρευνα να βρει μία πληρέστερη εξήγηση των περίπλοκων εξελίξεων που καθόρισαν την ιστορία της Ανατολικής Μεσογείου.

Αυτή η προσπάθεια συνδυασμού διαφόρων επιπέδων ανάλυσης έχει ήδη αναληφθεί σε πολλά έργα της βρετανικής ιστοριογραφίας για την Ελλάδα: σε

μία ενδεικτική αναφορά, τέτοιες ήταν οι περιπτώσεις του Arnold Toynbee, του μνημειώδους έργου του Douglas Dakin για τον Μακεδονικό Αγώνα⁶, του Richard Clogg στις μελέτες του για την ελληνική Αντίσταση⁷, του βιβλίου του Mark Mazower για την Κατοχή⁸. Ωστόσο – με σημαντικότερη εξαίρεση το βιβλίο του Dakin για την ενοποίηση της Ελλάδας – τα έργα αυτά κατά κανόνα κάλυπταν σχετικά σύντομες περιόδους και συγκεκριμένες καταστάσεις ή ένα συγκεκριμένο λαϊκό κίνημα, συνήθως επαναστατικών προσανατολισμών. Το βιβλίο των Holland και Markides καλύπτει περισσότερο από ένα αιώνα και αναφέρεται όχι σε ένα συγκεκριμένο κίνημα της ελληνικής εθνικής ολοκλήρωσης αλλά σε πολλά, ενώ ταυτόχρονα κινείται στο επίπεδο της βρετανικής διεθνούς και αποικιακής πολιτικής. Με άλλα λόγια, αποσκοπεί να ερμηνεύσει τον τρόπο λήψης μίας σειράς σχετικών αποφάσεων, που σχετίζονταν παράλληλα και με τη διεθνή θέση της Βρετανίας.

Πρόκειται, πέραν πάσης αμφιβολίας, για ένα δύσκολο θέμα. Ωστόσο, και οι δύο συγγραφείς έχουν ήδη μελετήσει επισταμένα τις εκατέρωθεν προδιαθέσεις που εμφανίζονται στην αγγλοελληνική σχέση. Το βιβλίο του Holland για τη Βρετανία και την κυπριακή εξέγερση, αλλά και άλλα κείμενά του για την Κύπρο – θα ήταν εδώ αναγκαία η αναφορά στο άρθρο του για τη βρετανική στάση έναντι του Μακαρίου⁹ – επικεντρώθηκαν σε τούτο το στοιχείο. Όπως άλλωστε κατέδειξε και το βασικό έργο του για τη βρετανική διεθνή πολιτική στον 20ό αιώνα¹⁰, ο Holland διακρίνεται για τη βαθιά γνώση του – και την ικανότητά του να εξηγεί – τις βρετανικές προδιαθέσεις σε διαφορετικά επίπεδα (στρατηγικές ανάγκες, εσωτερική πολιτική, διαδικασία λήψης αποφάσεων, κοινωνία/κοινή γνώμη και πολιτική κουλτούρα), όπως αυτά αλληλεπιδρούν και εξελίσσονται μέσα στον χρόνο. Από την πλευρά της, η Markides έδειξε την ανύστοιχη δική της ευχέρεια στη μελέτη της για την κατάρρευση των συμφωνιών Ζυρίχης και Λονδίνου· ένα εξαιρετικά περίπλοκο θέμα, που αφορά τις σχέσεις των δύο κοινοτήτων μέσα στην Κύπρο, την επιρροή

6. Douglas Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia, 1897-1913*, Θεσσαλονίκη 1966.

7. Richard Clogg, *Anglo-Greek Attitudes: Studies in History*, Basingstoke 2000· του ίδιου, «Η Υπηρεσία Ειδικών Επιχειρήσεων στην Ελλάδα – SOE», στο Ι. Ιατρίδης (επιμ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950: ένα έθνος σε κρίση*, Αθήνα 1984, σ. 177-203.

8. Mark Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ: η εμπειρία της Κατοχής*, Αθήνα 1994.

9. Robert Holland, «The Cult of Makarios: Archbishop Makarios III and the British, 1950-1959», στο Ιωάννης Θεοχαρίδης (επιμ.), *Πρακτικά του Τρίτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, τόμος III, Λευκωσία 2001.

10. Robert Holland, *The Pursuit of Greatness: Britain and the World Role, 1900-1970*, Λονδίνο, 1991.

της προσωπικότητας του Μακαρίου, τη σχετική – άρα και διαφορετική – σημασία των διαφόρων θεμάτων (ιδίως του ζητήματος του χωρισμού των κυπριακών δήμων) για τις δύο κυπριακές κοινότητες αλλά και για την Ελλάδα και την Τουρκία, τις παρεξηγήσεις και αποτυχίες στη συνεννόηση μεταξύ των υπηρεσιών της βρετανικής κυβέρνησης, αλλά και μεταξύ αυτών και του Μακαρίου¹¹.

Ίσως να μην είναι σύμπτωση ότι η ροπή αυτή στον συνδυασμό διαφόρων αναλυτικών επιπέδων χαρακτηρίζει δύο ερευνητές που έχουν ειδικευθεί στη βρετανική αποικιακή ιστορία. Είναι αλήθεια ότι οι ιστορικοί των διεθνών σχέσεων – στους οποίους οπωσδήποτε ανήκει και ο γράφων – μπορούν μερικές φορές (όχι πάντοτε, αλλά μερικές φορές) να παγιδευθούν από την έμφασή τους στις άκαμπτες διαδικασίες της διεθνούς πολιτικής ή στις κυβερνητικές δομές, και να αγνοήσουν τις κοινωνίες που εμπλέκονται σε μία διεθνή διεργασία και τις δικές τους πολιτικές πραγματικότητες. Οι ειδικοί της αποικιακής ιστορίας, από την άλλη πλευρά, οφείλουν, εξ ορισμού, να στραφούν και σε άλλες μεταβλητές – την αλληλεπίδραση των προσώπων, των ομάδων ή και τις πολιτισμικές επιρροές, όπως αυτές εκδηλώνονται στην καθημερινή παραγωγή της πολιτικής. Αυτό, βέβαια, δεν σημαίνει ότι οι αποικιακοί ιστορικοί είναι πάντοτε επιτυχημένοι σε τούτο το εγχείρημα. Η επιτυχία της ανάλυσης των Holland και Markides απορρέει, πρώτιστα, από την άρνηση των συγγραφέων να αποδεχτούν την εύκολη λύση του πολιτισμικού σχετικισμού, όπου ο καθένας έχει το δικό του και όλοι συζητούμε. Η επιτυχία του βιβλίου απορρέει από τη σταθερή απόφαση των συγγραφέων να στηρίζουν τη μελέτη και τα συμπεράσματά τους στις πηγές, ερευνημένες με σύστημα, πληρότητα, προσοχή, εντιμότητα και πολύ κόπο. Αυτό, σε τελική ανάλυση, είναι το στοιχείο που διαφοροποιεί τον επιστήμονα ιστορικό από τον ανεύθυνο ευκαιριακό σχολιαστή.

Το βιβλίο εξετάζει πρώτιστα τη βρετανική πολιτική, προδιαθέσεις και αντιλήψεις· σύμφωνα με την περιγραφή των συγγραφέων, επικεντρώθηκαν σε βρετανικά διλήμματα, σε εποχές αναταραχής στον ελληνικό κόσμο. Η ανάλυση πάντως αναπτύσσεται με αντίστοιχη αναφορά στις ελληνικές προδιαθέσεις και δυνατότητες. Η συζήτηση, στα συμπεράσματα, σχετικά με τις ελληνικές επιλογές της εξέγερσης και μίας «μετριοπάθειας» που οριζόταν με διαφορετικούς όρους από τους Βρετανούς και τους Έλληνες είναι ένα από τα πιο ενδιαφέροντα κείμενα σχετικά με την περίπλοκη αγγλοελληνική σχέση. Με τις ερευνητικές αυτές προτεραιότητες, το βιβλίο είναι πρώτιστα μία ιστορία διλημμάτων και δυσκολιών:

11. Diana Weston Markides, *Cyprus, 1957-1963: from Colonial Conflict to Constitutional Crisis. The Key Role of the Municipal Issue*, Μιννεάπολις 2001.

των δυσκολιών τις οποίες οι Έλληνες αντιμετώπισαν σε διαδοχικούς αγώνες εθνικής ολοκλήρωσης· και των δυσκολιών τις οποίες οι Βρετανοί συνάντησαν, αντιμετωπίζοντας τους ελληνικούς αγώνες αλλά και τις δικές τους υποχρεώσεις ως Μεγάλη Δύναμη στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου. Είναι επίσης μία ιστορία ελπίδων που συχνά κατέληγαν σε πικρές απογοητεύσεις και στις δύο πλευρές:

[...] η ελπίδα για βρετανική προστασία, βαθιά ενσωματωμένη στη νεώτερη ελληνική πολιτική κουλτούρα, και οι βρετανικές προσδοκίες ότι οι Έλληνες θα υπέτασσαν και θα μετρίαζαν τις δικές τους βλέψεις όποτε τους εξητείτο, οδηγούσαν συχνά σε μία αμοιβαία απογοήτευση, που γινόταν ακόμη μεγαλύτερη εξ αιτίας των αρχικών προσδοκιών¹².

Εξετάζοντας τις τέσσερις περιπτώσεις νήσων που βρέθηκαν υπό βρετανική διοίκηση, οι συγγραφείς καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η επιτυχία των ελληνικών αγώνων δεν προήλθε από κάποια αόριστη φιλελληνική διάθεση του Whitehall, αλλά από τη δυνατότητα της ελληνικής πλευράς να μην αφήσει άλλη επιλογή στη Βρετανία από το να δεχτεί την ενοποίηση. Με απλούστερα λόγια: η Βρετανία συναινούσε στην Ένωση όταν το κόστος της διατήρησης μίας περιοχής υπερέβαινε το κόστος της παραχώρησής της – ή, με άλλη διατύπωση, όταν τα οφέλη από την παραχώρηση υπερέβαιναν τα οφέλη από τη διατήρηση μίας περιοχής. Υπό αυτή την έννοια, το βιβλίο αναθεωρεί μία έντονη τάση της ελληνικής ανάλυσης να εξετάζονται οι αγγλοελληνικές σχέσεις πρώτιστα, αν όχι και αποκλειστικά, από την οπτική γωνία της ελληνικής γεωπολιτικής ή οικονομικής και στρατιωτικής αδυναμίας. Συχνά, πράγματι, οι αναλυτές τείνουν να αντιμετωπίζουν τις Μεγάλες Δυνάμεις – και πιο πολύ, ίσως, τη Βρετανία του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα – ως ένα πανίσχυρο και παντελόπτη παράγοντα, ο οποίος με ευκολία θα μπορούσε να ικανοποιήσει «ελάσσονες» διεκδικήσεις όπως τα ελληνικά εθνικά θέματα. Συνήθως, τα θέματα αυτά αποτελούν ζητήματα ζωής και θανάτου για τους Έλληνες, αλλά δεν θεωρούνται το ίδιο σημαντικά για τη Μεγάλη Δύναμη καθαυτή· επομένως, η τελευταία μπορεί, με μικρό κόστος, να «δώσει» αυτό που είναι τόσο πολύτιμο για την ψυχή των Ελλήνων.

Το βιβλίο αποδεικνύει ότι η θέση αυτή είναι λανθασμένη ή έστω ότι τα πράγματα δεν είναι τόσο απλά. Μία Μεγάλη Δύναμη διαρκώς αντιμετωπίζει οριακές καταστάσεις· διαρκώς βρίσκεται ενώπιον του κινδύνου της υπερέκτασης των δυνατοτήτων της. Η ένταση του ενωτικού αισθήματος μετέτρεπε

12. Holland και Markides, *The British and the Hellenes...*, ό.π., σ. 9.

πράγματι τους ελληνικούς εθνικούς αγώνες σε ζήτημα ζωής και θανάτου για τους Έλληνες. Αλλά από τη σκοπιά του Whitehall (ή, ακόμη περισσότερο, των αντιπροσώπων του στη συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή) τα ίδια θέματα απαιτούσαν την επίλυση μίας σειράς εξίσου επικίνδυνων εξισώσεων, οι οποίες – επειδή ακριβώς είχαν σημαντικές επιπτώσεις στις διεθνείς σχέσεις – επηρέαζαν τις σχέσεις μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων και επομένως τους συσχετισμούς ισχύος σε ένα ευρύτερο πεδίο. Η ισχύς, τονίζουν οι Holland και Markides, δεν συνεπάγεται άνεση· συνήθως συνεπάγεται το αντίθετο, ειδικά στους λαβύρινθους του συστήματος ισορροπίας δυνάμεων της ευρωπαϊκής διπλωματίας του 19ου αιώνα ή την επαύριον ενός ολοκληρωτικού πολέμου στη δεκαετία του 1950.

Αναλυτικότερα ως προς τα περιεχόμενα του βιβλίου, δύο κεφάλαια ασχολούνται με τα Ιόνια νησιά κατά τα τελευταία χρόνια της βρετανικής κυριαρχίας, τρία με την Κρήτη στην περίοδο 1898-1913, ένα με τα Δωδεκάνησα το 1945-47 και δύο με την Κύπρο της Αγγλοκρατίας.

Το τμήμα που μελετά τα Επτάνησα περιλαμβάνει ένα κεφάλαιο σχετικά με την ειδική αποστολή του Gladstone στα Ιόνια νησιά, στα τέλη της δεκαετίας του 1850. Πρόκειται για θέμα δύσκολο, καθώς αφορά την περίοδο της δημιουργίας ενός μεγάλου ηγέτη, και επομένως εγγίζει ζητήματα όπως την πολιτική του αντίληψη και μεθοδολογία πριν από την άνοδό του στα ανώτατα αξιώματα. Ο Gladstone τελικά προσπάθησε να «απαλλάξει» τους Επτανησίους από τις ελπίδες τους για Ένωση με την Ελλάδα, μία εικόνα μάλλον ασυνήθης για τον συγκεκριμένο πολιτικό, που ως προς τα ελληνικά θέματα απαντάται κατά κανόνα στον αντίθετο ρόλο. Ωστόσο, αυτή η απόπειρα «απαλλαγής» διαφόρων ελληνικών κοινοτήτων από τις «ψευδαισθήσεις» της Ένωσης αποτελεί ένα από τα κεντρικά θέματα του βιβλίου· παρόμοιες προσπάθειες αναλήφθηκαν επανειλημμένα, στην Κρήτη και στην Κύπρο, αν και όχι με συγκρίσιμη ένταση στα Δωδεκάνησα, τα οποία φαίνεται ότι ενωρίς είχαν προσημειωθεί για ένταξη στον ελληνικό κορμό, ως ένας τρόπος να ικανοποιηθεί μία ελληνική εθνική διεκδίκηση μετά τον πόλεμο (αλλά και να αποσπαστεί η προσοχή της κοινής γνώμης από την Κύπρο). Και ακριβώς αυτές οι έννοιες της «μετριοπάθειας», «απαλλαγής από ενωτικές ψευδαισθήσεις», εθνικών δικαίων, αποτέλεσαν τη βάση για την επώδυνη διαδοχή της ελπίδας και της απογοήτευσης που αποτελεί επίσης ένα από τα κεντρικά θέματα του βιβλίου.

Το δεύτερο «επτανησιακό» κεφάλαιο ασχολείται με την ίδια την παραχώρηση των νήσων στην Ελλάδα. Καταδεικνύει ότι η απόφαση αυτή εντασσόταν στην προσπάθεια των Βρετανών να εδραιώσουν τον έλεγχό τους στο ελληνικό Βασίλειο, μέσω και της σταθεροποίησης της νέας δυναστείας στο θρόνο. Ήταν, πρώ-

τιστα, τμήμα μίας πολιτικής που αποσκοπούσε να διασφαλίσει την ειρήνευση της Ελλάδας μετά την έξωση του Όθωνα, με τρόπο που θα ικανοποιούσε τα βρετανικά συμφέροντα.

Υπάρχει, λοιπόν, κάποιος παραλληλισμός ή αναλογία μεταξύ της περίπτωσης των Ιονίων νήσων το 1862-63 και της Κύπρου το 1945-46; Γιατί επιλέχθηκε η Ένωση στην πρώτη περίπτωση και όχι στη δεύτερη; Το βιβλίο προσφέρει μία πειστική απάντηση σε αυτό το ερώτημα. Πρώτον, το 1862-63 η βρετανική πλευρά ήταν βέβαιη για την ισχύ της και αισθανόταν ότι μπορούσε να προχωρήσει σε μία τέτοια χειρονομία χωρίς να πληγεί το διεθνές κύρος της· το 1945, η καθοδική πορεία της βρετανικής ισχύος ήταν ήδη ορατή, και επομένως οι Βρετανοί αισθάνθηκαν ότι ήταν υπερβολικά βεβαρυμένοι ώστε να δείξουν «αδυναμία» και στην Κύπρο. Δεύτερον – και τούτο είναι μία μείζων διαφορά στην ελληνική πλευρά – το 1862-63 η Ελλάδα πέρασε από μία περίοδο εσωτερικής κατάρρευσης της τάξης, αλλά δεν βυθίστηκε σε εμφύλιο πόλεμο, κάτι που έγινε στη δεκαετία του 1940. Αυτή ήταν μία ελληνική αποτυχία που βάρυνε σημαντικά στην πορεία του Κυπριακού, και την οποία για διάφορους λόγους αρκετοί Έλληνες αναλυτές τείνουν να αγνοούν ακόμη και σήμερα.

Τρία κεφάλαια ασχολούνται με το Κρητικό ζήτημα το 1898-1913. Η Κρήτη δεν ήταν μία κλασική περίπτωση βρετανικής κατοχής, αλλά η εμπλοκή του Λονδίνου είχε σημαντικές συνέπειες στις αγγλοελληνικές σχέσεις και μπορούσε επίσης να επηρεάσει καταλυτικά τις σχέσεις μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων στην Ανατολική Μεσόγειο. Η Κρήτη – όπως τα Ιόνια νησιά και η Κύπρος – κατέδειξε τις δυσκολίες που αντιμετώπισαν οι Βρετανοί στην προσπάθειά τους να διαμορφώσουν μία εσωτερική «μεταρρύθμιση» η οποία θα μπορούσε να ελέγξει την πρόοδο ενός ενωτικού κινήματος. Και πάλι, οι έννοιες της «μετριοπάθειας», της «μεταρρύθμισης», της «απαλλαγής από ψευδαισθήσεις» βρίσκονται στο επίκεντρο της ανάλυσης για ένα ζήτημα που τελικά επιλύθηκε από τους Βαλκανικούς Πολέμους και όχι από την ευρωπαϊκή διπλωματία. Ενός ζητήματος, επιπλέον, που απείλησε να χωρίσει τους Έλληνες και τους Βρετανούς πολύ περισσότερο από την περίπτωση των Ιονίων νήσων, ακριβώς επειδή το Whitehall ήταν πολλαπλά δεσμευμένο από τις διεθνείς υποχρεώσεις και ανάγκες του, σε μία εποχή κατά την οποία οι ευρωπαϊκές υποθέσεις συχνά έπαιρναν επικίνδυνη τροπή.

Η Κρήτη, ωστόσο, διέφερε από τις άλλες περιπτώσεις, ακριβώς εξ αιτίας της εμφάνισης μίας μεγάλης μορφής στην ελληνική πλευρά: του Ελευθερίου Βενιζέλου. Εάν υπήρξε ποτέ ένας Έλληνας πολιτικός ο οποίος δημιούργησε μία εδραία βάση, ικανή να συνδυάσει τις βρετανικές και τις ελληνικές προτεραιότητες, αλλά και να προσφέρει στους Έλληνες έναν πρακτικό ρόλο στη βρετανική πολιτική, αυτός ήταν ο Βενιζέλος. Παράλληλα – και το βιβλίο ορθά τονίζει το στοιχείο αυ-

τό – ο Βενιζέλος ήταν πρώτιστα ένας ηγέτης της ελληνικής εθνικής ολοκλήρωσης. Τούτο σημαίνει ότι αποδεχόταν τη μεταρρύθμιση, βέβαιος ότι αυτή θα άνοιγε το δρόμο στην Ένωση, *ασχέτως των βρετανικών (ή άλλων) επιδιώξεων ή σχεδιασμών*. Έτσι, κατάφερε να βρει ένα είδος μεταρρύθμισης αποδεκτό και στους Βρετανούς και στο ενωτικό κίνημα· κάτι που – για παράδειγμα – ο Μακάριος δεν κατάφερε να επιτύχει στη δεκαετία του 1950.

Τα δύο «κυπριακά» κεφάλαια έχουν μία πρόσθετη λειτουργία. Οι ειδικοί της ιστορίας του Κυπριακού ζητήματος συχνά επισημαίνουν την απουσία ενός σχετικού γενικού έργου. Η έλλειψη αυτή μπορεί να εξηγηθεί με διάφορους τρόπους: τα θέματα είναι εξαιρετικά περίπλοκα, η έρευνα εξελίσσεται ακόμη, και βέβαια αυτό καθ'αυτό το Κυπριακό παραμένει άλυτο· σε αυτό το πλαίσιο, οι περισσότεροι ιστορικοί διστάζουν να προχωρήσουν στις γενικεύσεις και να διατυπώσουν τα οριστικά συμπεράσματα που είναι απαραίτητα για τη συγγραφή ενός γενικού έργου. Έτσι, το κύριο χαρακτηριστικό της σύγχρονης έρευνας για το Κυπριακό ζήτημα είναι, εκτός από τον δυναμισμό της, η κατάτμησή της σε επιμέρους θέματα και περιόδους. Τα δύο κεφάλαια των Holland και Markides που ασχολούνται με την Κύπρο είναι πιθανότατα η μόνη έως σήμερα απόπειρα μίας συνολικής εξέτασης του Κυπριακού ζητήματος.

Ο βασικός άξονας αυτής της συνολικής προσέγγισης είναι η «ιδιαιτερότητα» της Κύπρου, η οποία μάλιστα εκδηλώνεται σε πολλά επίπεδα: στη βρετανική αποικιακή πολιτική, στη θέση της Κύπρου στην βρετανική αποαποικιοποίηση, στο τελικό αποτέλεσμα της κυπριακής ανεξαρτησίας (και όχι της Ένωσης), αλλά και στο μοναδικό φαινόμενο ενός ενωτικού κινήματος που – μετά τη σύναψη της Συνθήκης της Λωζάννης – αποπειράθηκε να επιτύχει τους στόχους του μόνο του, χωρίς την ενεργό υποστήριξη της Αθήνας. Αυτή η ελληνοκυπριακή στάση ξεχωρίζει το κυπριακό ενωτικό κίνημα από όλα τα αντίστοιχα του ελληνικού κόσμου στη νεότερη εποχή· και επέφερε τη μετεξέλιξη του κυπριακού ενωτικού κινήματος σε ένα είδος αυτόνομου κέντρου αποφάσεων κατά τη δεκαετία του 1950 – αν και τούτο οδήγησε και σε έντονες διαμάχες μεταξύ της Αθήνας και της Λευκωσίας έως το 1974. Το βιβλίο επίσης καταλήγει σε ένα ενδιαφέρον συμπέρασμα σχετικά με την ανεξαρτησία του 1960: υποστηρίζει ότι επρόκειτο για ένα καθεστώς «οιονεί ανεξαρτησίας», που άφηνε πολλά ζητήματα να επιλυθούν αργότερα. Σύμφωνα με αυτή τη θέση, το 1959-60 επιτεύχθηκε μία επισφαλής και ρευστή διευθέτηση, που αποτέλεσε τη βάση για μελλοντικούς αγώνες εξουσίας.

Το βιβλίο θέτει – εμμέσως αλλά σαφώς – ένα δύσκολο ερώτημα: ήταν άραγε η αγγλοελληνική σχέση, έστω εν μέρει, μία σχέση οιονεί αποικιακής υφής; Το ερώτημα μπορεί να προκαλέσει τη δυσφορία περισσότερο «παραδοσιακών» επι-

στημόνων, οι οποίοι θα επισημάνουν ότι τμήματα μόνον – και όχι ιδιαίτερα μεγάλα – του ελληνικού κόσμου είχαν την εμπειρία της βρετανικής αποικιακής διοίκησης. Ωστόσο, οι επαφές και οι επιδράσεις ήταν πολύπλευρες: και στη βρετανική παράδοση, η «αυτοκρατορική» πολιτική δεν αναφέρεται μόνον στο στενό νομικό καθεστώς της αποικίας, αλλά και σε χαλαρότερες μορφές επιρροής. Μία μορφή ευμενούς πατερναλισμού που ενυπήρχε στις περισσότερες εκδοχές του βρετανικού φιλελληνισμού, αλλά και η σχεδόν ενστικτώδης ροπή πολλών Ελλήνων ηγετών να αναζητούν καταφύγιο, σε εποχές κρίσης, στην προστασία της μείζονος ναυτικής και κοινοβουλευτικής δύναμης της υφηλίου, αφήνουν μεγάλο περιθώριο για την επιστημονική συζήτηση. Οι Holland και Markides, πάντως, προβάλλουν μια πτυχή που πιθανόν συνεισφέρει σε ένα παρόμοιο προβληματισμό: καταδεικνύουν ότι η αποικιακή ή «οιονεί αποικιακή» (ή, εάν προτιμά ο αναγνώστης έναν περισσότερο παραδοσιακό ορισμό, η «αυτοκρατορική») υφή της βρετανικής κατοχής/διοίκησης ελληνικών νήσων έτεινε να *μεγιστοποιεί τις παρεξηγήσεις* και να εντείνει τις τριβές όχι μόνον μεταξύ των συγκεκριμένων πληθυσμών και των Βρετανών διοικητών τους, αλλά και μεταξύ της Αθήνας και του Λονδίνου. Μήπως, λοιπόν, η ανεύρεση μίας ανάλογης σχέσης στη βάση της αγγλοελληνικής επαφής μπορεί να εξηγήσει την ένταση των αισθημάτων, θετικών και αρνητικών, που εμφανίστηκαν μεταξύ Βρετανών και Ελλήνων στη σύγχρονη εποχή;

Κύπρος: αποικιοκρατία, διεθνείς σχέσεις και πολιτισμικές επιρροές

Το συλλογικό έργο που επιμελήθηκαν οι Faustmann και Peristianis αποτελεί τον καρπό ενός μεγάλου συνεδρίου που οργάνωσε στην Κύπρο, σε τρεις φάσεις, το Intercollege το 2001-02. Πρόκειται για μία συστηματική προσπάθεια να συγκεντρωθούν και να συνομιλήσουν ειδικοί από διάφορες χώρες πάνω στο ειδικότερο ζήτημα των σχέσεων της κυπριακής κοινωνίας με τη Βρετανία. Το βιβλίο επικεντρώνεται σε μία περιοχή, την Κύπρο, ερευνώντας και τις δύο κυπριακές κοινότητες μέσα από μία συγκεκριμένη οπτική γωνία: την αποικιακή σχέση και τις επιβιώσεις της στα χρόνια της ανεξαρτησίας. Με πιο απλά λόγια, είναι ένα έργο περισσότερο εντοπισμένο θεματικά σε σχέση με αυτό των Holland και Markides, ενώ χαρακτηρίζεται από τη λειτουργία του ως βήματος για μία διεπιστημονική προσέγγιση του αντικείμενου του. Στην παρούσα ανάλυση, η έμφαση θα δοθεί σε εκείνα τα κείμενα που αναφέρονται στη Βρετανία ως διοικητή ή κυρίαρχο της Κύπρου. Θα πρέπει όμως να μη λησμονείται ότι το βιβλίο περιέχει και μία σειρά άλλων άρθρων, που αναφέρονται στις εξελίξεις στην ελληνική και την τουρκική κοινότητα της νήσου, στην ανάδυση της κυπριακής δημόσιας σφαίρας,

στη λογοτεχνία (ταξιδιωτική και ανταποικιακή), στη θεωρητική ανάλυση του ρόλου της εθναρχούσας Εκκλησίας, στην ανάπτυξη της βιβλιογραφίας (μία εξαιρετικά σημαντική συμβολή του Robert Holland).

Οπωσδήποτε, η ιστορία των διεθνών σχέσεων δεν θα μπορούσε να λείπει από ένα έργο για την ιστορία της Κύπρου. Υπάρχει ήδη μία ευρεία συναίνεση ως προς το ότι ένα από τα προβλήματα της Κύπρου στη νεότερη και σύγχρονη εποχή ήταν ακριβώς η διαπλοκή του δικού της ζητήματος με τις προτεραιότητες των Μεγάλων Δυνάμεων στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου· το αποτέλεσμα ήταν να καθορίζεται η μοίρα της νήσου από εξελίξεις γιγάντων διαστάσεων, τις οποίες δεν μπορούσαν οι Ελληνοκύπριοι ή η Ελλάδα να ελέγξουν ή να επηρεάσουν καταλυτικά. Η μακρά σειρά των συναφών ερωτημάτων εμφανίζεται και σε τούτη την έκδοση, που ξεκινά με ένα άρθρο του Heinz Richter το οποίο εξετάζει την πρόσκτηση της Κύπρου από τη Βρετανία το 1878, ακριβώς ως ένα *place d'armes* στο πλαίσιο της ανταπαλότητας Βρετανίας και Ρωσίας για τον μείζονος σημασίας γεωπολιτικό χώρο της δυτικής και της νότιας Ασίας¹³.

Η Diana Markides, κατόπιν, αναλύει το ζήτημα της αοριστίας και της αβεβαιότητας που έφερε στην Κύπρο η συγκεκριμένη μορφή της αποικιακής διοίκησης, καθώς η νήσος βρισκόταν μεν υπό βρετανική κατοχή, αλλά τυπικά εξακολουθούσε να ανήκει στον Σουλτάνο και οι Κύπριοι ήταν πολίτες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Επισημαίνοντας ότι η στρατηγική αξία της Κύπρου βρέθηκε ενωρίς υπό αμφισβήτηση από τις ίδιες τις βρετανικές υπηρεσίες και τις ελίτ, η συγγραφέας εξετάζει τους τρόπους με τους οποίους οι Βρετανοί αναγνώρισαν μεν την ελληνικότητα της πλειοψηφίας του πληθυσμού, αλλά από την άλλη πλευρά προσπάθησαν να χρησιμοποιήσουν τη νήσο στις διάφορες διαπραγματεύσεις με άλλες δυνάμεις: εξαιτίας αυτής της ασάφειας, η Κύπρος εξελισσόταν σε ένα κέντρο της ελληνικής εθνικής ιδέας, το οποίο όμως παράλληλα αντιμετωπιζόταν από το Λονδίνο ως μία περιοχή από την οποία εξάγονταν οικονομικά οφέλη και η οποία μπορούσε να αποτελέσει αντικείμενο άλλων, πιο σημαντικών στρατηγικά, πρωτοβουλιών, οι οποίες αγνοούσαν τη θέληση του γηγενούς πληθυσμού. Εδώ υπήρχαν, έστω δυνητικά, οι πρώτες εκδοχές της σύγκρουσης μεταξύ της αποικιακής δύναμης και της πλειοψηφίας του γηγενούς πληθυσμού¹⁴.

13. Heinz Richter, «The Grand Game, the Balkans, the Congress of Berlin and Cyprus», στο Faustmann και Peristianis (επιμ.), *Britain in Cyprus...*, ό.π., σ. 11-17.

14. Diana Markides, «Cyprus 1878-1925: Ambiguities and Uncertainties», στο Faustmann και Peristianis (επιμ.), *Britain in Cyprus...*, ό.π., σ. 19-33

Το θέμα της Κύπρου ως ενός «πιονιού» στη διπλωματική σκακιέρα αναπτύσσει ο Andrekos Varnava. Η βρετανική πλευρά, επισημαίνει ο συγγραφέας, εξετάσθηκε ακόμη και το ενδεχόμενο παραχώρησης της νήσου στη Γερμανία – αλλά σε μία περίοδο, κατά την οποία η γερμανική ναυτική πολιτική δεν είχε εξελιχθεί σε απειλή για τη βρετανική θαλασσοκρατορία. Ο συγγραφέας προχωρεί σε μία ανάλυση των εξελίξεων στο πεδίο της ναυτικής ισχύος στη Μεσόγειο κατά τα έτη 1911-13, για να καταδείξει ότι η περίφημη «προσφορά» της Κύπρου στον Βενιζέλο με πιθανό αντάλλαγμα τον ελλειμενισμό βρετανικών μονάδων στο Αργοστόλι ήταν άμεσα συνδεδεμένη με τις στρατηγικές ανάγκες των Βρετανών έναντι του ενδεχομένου να χρειαστεί να αντιμετωπίσουν ένα κοινό μέτωπο Αυστριακών και Ιταλών στην Ανατολική Μεσόγειο. Ωστόσο, ενώ το Λονδίνο αντιμετώπισε την Κύπρο ως ένα πόνι στη διπλωματία των Μεγάλων Δυνάμεων, δεν κατάφερε να αποκομίσει οφέλη, όπως έδειξε η αποτυχία των διαβουλεύσεων για το Αργοστόλι, αλλά ακόμη και της «προσφοράς» της στην Ελλάδα το 1915¹⁵.

Η βρετανική κυπριακή πολιτική κατά την πρώτη μεταπολεμική δεκαετία αποτελεί το θέμα του George H. Kelling. Ο συγγραφέας τονίζει ότι μετά το 1945 οι Βρετανοί, πιεσμένοι σε πολλά μέτωπα στη Μέση Ανατολή, βρήκαν καταφύγιο στην ιδέα ότι υπήρχε μία «μετριοπαθής» φιλοβρετανική κυπριακή κοινότητα, η οποία θα μπορούσε να αναλάβει την πρωτοβουλία των εξελίξεων εάν το Λονδίνο παρουσιαζόταν αυστηρό και απόλυτο στην πρόθεσή του να παραμείνει κυρίαρχος στην Κύπρο. Ωστόσο, η αυξανόμενη ελληνική ανεξαρτησία από τη Βρετανία, οι πολλαπλές δυσχέρειες που αντιμετώπιζε το Whitehall στην ευρύτερη περιοχή, η άνοδος της χαρισματικής προσωπικότητας του Μακαρίου, επικεφαλής ενός μεγάλου λαϊκού κινήματος, και οι σπασμωδικές βρετανικές αντιδράσεις σε όλα τούτα οδήγησαν στην έκρηξη της ένοπλης εξέγερσης το 1955. Έτσι όμως, τονίζει ο συγγραφέας, τα γεγονότα του 1955 δεν ενεγράφησαν σε μία *tabula rasa*· αποτέλεσαν το τέλος μίας μακράς αλληλουχίας γεγονότων που έπεισαν τους Ελληνοκυπρίους ότι η ειρηνική διεκδίκηση δεν μπορούσε να αποφέρει καρπούς¹⁶. Σχετική με την ανάλυση αυτή είναι και η μελέτη του γράφοντος, που εξετάζει την κυπριακή πολιτική του Λονδίνου στα χρόνια 1954-58, στο πλαίσιο των στρατηγικών προτεραιοτήτων της βρετανικής πολιτικής στη Μέση Ανατολή και σε μία εποχή εντεινόμενης αποαποικιοποίησης¹⁷. Τέλος, ο Hubert Faustmann

15. Andrekos Varnava, «“Cyprus Is of no Use to Anybody”: The Pawn, 1878-1915», στο Faustmann και Peristianis (επιμ.), *Britain in Cyprus...*, ό.π., σ. 35-60.

16. George H. Kelling, «British Policy in Cyprus 1945-1955: The Pigeons Come Home to Roost», στο Faustmann και Peristianis (επιμ.), *Britain in Cyprus...*, ό.π., σ. 188-197.

εξετάζει τη μεταβατική περίοδο του 1959-60, δηλαδή την εποχή από τη σύναψη των συμφωνιών της Ζυρίχης και του Λονδίνου έως την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας. Ο συγγραφέας και συνεπιμελητής της έκδοσης τονίζει ότι οι διαπραγματεύσεις της μεταβατικής περιόδου δεν οδήγησαν στην επίλυση των προβλημάτων αλλά ούτε και στη δημιουργία ενός οριστικού πλαισίου για την εφαρμογή των συμφωνιών του 1959¹⁸.

Οπωσδήποτε, το βιβλίο εκτείνει την ανάλυσή του και πέραν του τέλους της Αγγλοκρατίας· περιέχει άρθρα για την κρίση του 1963-67, τη βρετανική στρατηγική στα χρόνια της κυπριακής ανεξαρτησίας, τις βρετανικές βάσεις. Από το σύνολο αυτών των αξιολογών μελετών θα πρέπει να επισημανθεί το άρθρο του Keith Kyle, εμφανούς ερευνητή της βρετανικής μεσανατολικής πολιτικής, το οποίο επικεντρώνεται μάλιστα στην περισσότερο πρόσφατη περίοδο¹⁹.

Η εξέταση της σχέσης Κύπρου-Βρετανίας εκτείνεται κατόπιν σε άλλα πεδία. Πράγματι, οι πρώτες μελέτες του Κυπριακού ζητήματος – σχηματικά, έως τη δεκαετία του 1980 – είχαν αναληφθεί από τη σκοπιά της επιστήμης των διεθνών σχέσεων ή του Διεθνούς Δικαίου, με την έμφαση να δίδεται στη λειτουργία του διεθνούς συστήματος, στην επιλογή του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών, αλλά – ηθελημένα ή αθέλητα – και σε ένα ιδεαλισμό που αφορούσε το «δικαίο» ενός μικρού λαού, αντιμέτωπου με τις βουλήσεις των ισχυρών της υπηλίου²⁰. Στη δεκαετία του 1990, η νεότερη – τότε – γενιά στράφηκε στην εξέταση του ζητήματος από τη σκοπιά του συσχετισμού της ισχύος· υπό μία έννοια, η ανάλυσή της επικεντρώθηκε περισσότερο σε μία «ρεαλιστική» προσέγγιση του ζητήματος²¹.

17. Evanthis Hatzivassiliou, «British Strategic Priorities and the Cyprus Question, 1954-1958», στο Faustmann και Peristianis (επιμ.), *Britain in Cyprus...*, ό.π., σ. 199-210.

18. Hubert Faustmann, «Independence Postponed: Cyprus 1959-1960», στο Faustmann και Peristianis (επιμ.), *Britain in Cyprus...*, ό.π., σ. 413-429.

19. Keith Kyle, «British Policy on Cyprus 1974-2004», στο Faustmann και Peristianis (επιμ.), *Britain in Cyprus...*, ό.π., σ. 583-605.

20. Βλ. ενδεικτικά, Georges Ténékidès, *Chypre: Histoire récente et perspectives d'avenir*, Παρίσι 1964· Stephen G. Xydis, *Cyprus: Conflict and Conciliation, 1954-1958*, Columbus, 1967· του ίδιου, *Cyprus: Reluctant Republic*, Παρίσι 1973· Polyvios G. Polyviou, *Cyprus: Conflict and Negotiation, 1960-1980*, Λονδίνο 1980· Kyriacos C. Markides, *The Rise and Fall of the Cyprus Republic*, New Haven 1977· Stanley Kyriakides, *Cyprus: Constitutionalism and Crisis Government*, Φιλαδέλφεια 1968· Van Coufoudakis (επιμ.), *Essays on the Cyprus Conflict*, Νέα Υόρκη 1976.

21. Η πρώτη, ίσως, εκδήλωση αυτής της σχολής σκέψης ήταν το Theodore A. Couloumbis, *The United States, Greece and Turkey: the Troubled Triangle*, Νέα Υόρκη 1983. Βλ. επίσης σημείωση αρ. 5.

Παράλληλα, είχε ήδη αρχίσει η συστηματική μελέτη της ανόδου του εθνικού αιτήματος και του εθνικισμού στη νήσο²². Ωστόσο, πολλά άλλα ζητήματα παρέμεναν ανοικτά. Όπως ακριβώς οι Holland και Markides επιζήτησαν να διευρύνουν το πεδίο της έρευνάς τους, έτσι και το βιβλίο των Faustmann και Peristianis αποτελεί και μία απόπειρα να επεκταθεί η συζήτηση στην υφή του αποικιακού καταθεστώτος και τις συνέπειές του στον οικονομικό και τον πολιτισμικό τομέα, στην πολιτική κουλτούρα της νήσου και στην εξέλιξη των αντιλήψεων και των πολιτικών κομμάτων. Ενδεικτικό παράδειγμα, η εξαιρετική μελέτη του συνεπιμελητή της έκδοσης Ν. Περισιτιάνη, για την άνοδο της κυπριακής Αριστεράς, η οποία εξετάζει, μεταξύ άλλων, και την επιρροή του αποικιακού παράγοντα στην όλη διαδικασία, για να τονίσει ότι η οικονομική ανάπτυξη και η συνακόλουθη ανάδυση της εργατικής τάξης στην Κύπρο, η αποικιακή καταστολή και η κληρονομία στο πλαίσιο του αντιαποικιακού αγώνα αποτέλεσαν καθοριστικούς παράγοντες για την ανάδυση του νέου κινήματος με τη μαζική του απήχηση²³.

Νέοι τομείς έρευνας αποκαλύπτονται σε σχέση με τις πολιτισμικές πτυχές της αποικιοκρατίας στην Κύπρο. Χαρακτηριστική από την άποψη αυτή, είναι η μελέτη του Mike Hajimichael, σχετικά με τη δράση του John Thomson, ο οποίος παρουσίασε, ήδη το 1878, την πρώτη έκδοση φωτογραφικών απεικονίσεων της Κύπρου. Η εργασία του Thomson μελετάται ως μία αποικιοκρατική δήλωση, που απευθύνθηκε στο εύπορο κοινό του Λονδίνου και τονίζει τον εκσυγχρονιστικό ρόλο της βρετανικής εξουσίας στις «οπισθοδρομικές» περιοχές των γηγενών του «Orient». Παράλληλα, ωστόσο, όπως τονίζει ο συγγραφέας του άρθρου, ο Thomson παρουσίασε και τη βασική αντίφαση που χαρακτήρισε τη βρετανική πολιτική στην Κύπρο: δεν είδε τους γηγενείς απλώς ως αποικιοκρατούμενους «αγρίους» τους οποίους θα «εκπολιτίσει» η βρετανική παρέμβαση, αλλά παράλληλα εκδήλωσε τάσεις φιλελληνικές, που ανάγονται στη διάθεση των Βρετανών, την εποχή αυτή, να εμφανιστούν ως μία «γέφυρα» μεταξύ του αρχαίου ελληνικού πνεύματος και του σύγχρονου κόσμου. Πρόκειται για ένα στοιχείο το οποίο, ειδικά στην Κύπρο, θα νοθεύσει την αποικιακή *realpolitik* με αποτέλεσμα την αστάθεια και

22. Βλ. ενδεικτικά, Michael A. Attalides, *Cyprus: Nationalism and International Politics*, Εδιμβούργο 1979· Paschalis Kitromilides, «From Coexistence to Confrontation: the Dynamics of Ethnic Conflict in Cyprus», στο Michael A. Attalides (επιμ.), *Cyprus Reviewed*, Λευκωσία 1977, σ. 35-70· Paschalis Kitromilides, «The Dialectic of Intolerance: Ideological Dimensions of Ethnic Conflict», στο Peter Worsley and Paschalis Kitromilides (επιμ.), *Small States in the Modern World: the Conditions of Survival*, Λευκωσία 1979, σ. 143-184.

23. Nicos Peristianis, «The Rise of the Left and of the Intra-Ethnic Cleavage», στο Faustmann και Peristianis (επιμ.), *Britain in Cyprus...*, ό.π., σ. 233-263.

την ασάφεια. Υπό μία έννοια, ο Hajimichael ανιχνεύει, στο πολιτισμικό επίπεδο, το φαινόμενο το οποίο υπέδειξε, στο πολιτικό, η Markides²⁴.

Ένα άλλο συναφές ζήτημα, η σχέση γλώσσας και εθνοσμού στην Κύπρο της Αγγλοκρατίας, γίνεται αντικείμενο διαπραγματεύσεως με βάση υλικό από τα αποικιακά κυβερνητικά αρχεία όσο και από τον Τύπο. Η Dimitra Karoulla-Vrikki τονίζει ότι μετά την έλευση των Βρετανών στη νήσο, οι Ελληνοκύπριοι και οι Τουρκοκύπριοι αποδύθηκαν σε ένα αγώνα νομιμοποίησης των εθνικών τους γλωσσών έναντι της αποικιακής διοίκησης, ως μέσο για τη δημοσιοποίηση των εθνικών τους πόθων. Η ελληνική και η τουρκική γλώσσα γίνονταν δεκτές κατά τις συναλλαγές με τη διοίκηση, η οποία μετέφραζε τα σχετικά έγγραφα και απαντούσε στην αγγλική, επισυνάπτοντας όμως σχετική μετάφραση. Έτσι, η ελληνική και η τουρκική βρίσκονταν σε μία σχέση ισότητας, με την αποικιακή γλώσσα σε μία ιδιότυπη «ανώτερη» ιεραρχική θέση, η οποία όμως δεν απονομιμοποιούσε τη χρήση των εθνικών γλωσσών. Αυτό σημαίνει ότι η αγγλική δεν έγινε μία κυπριακή *lingua franca*, ενόψει της εμμονής των δύο κοινοτήτων στις εθνικές τους γλώσσες. Ειδικότερα οι Ελληνοκύπριοι στράφηκαν έντονα εναντίον της βρετανικής προσπάθειας επιβολής της αγγλικής την εποχίον της εξέγερσης του 1931· άλλωστε, σύμφωνα με την κρατούσα τότε ελληνοκυπριακή αντίληψη, η «δικτατορία» της δεκαετίας του 1930 είχε μία πρωτεύουσα γλωσσική διάσταση, καθώς την εποχή αυτή εκδηλώθηκαν προσπάθειες των αποικιοκρατών να «αφελληνίσουν» την ελληνοκυπριακή εκπαίδευση. Από την πλευρά τους, οι Τουρκοκύπριοι επιζητούσαν προστασία έναντι του ενδεχομένου επικράτησης της ελληνικής²⁵.

Στο ίδιο πεδίο των πολιτισμικών επιρροών και της σύνδεσής τους με την πολιτική κινείται το κείμενο της Rita Severis, ίσως το πλέον ενδιαφέρον άρθρο του βιβλίου. Έμπειρη ερευνήτρια του αντικείμενου, η συγγραφέας μελετά μία σειρά βρετανικών παρεμβάσεων με πολιτισμική διάσταση (ταξιδιωτική λογοτεχνία, φωτογραφικές απεικονίσεις, τουριστική διαφημιστική αφίσα, την επιθεώρηση *Cyprus Review*) και επισημαίνει ότι υπάρχει πράγματι μία σύνδεση, έμμεση αλλά σαφής, μεταξύ αυτών των δραστηριοτήτων και των πολιτικών αντιλήψεων της αποικιακής διοίκησης για τη νήσο. Σε μία πρώτη φάση, περίπου έως το τέλος του πρώτου παγκοσμίου πολέμου, το μοτίβο αυτών των έργων έδινε έμφαση σε μία οριενταλι-

24. Mike Hajimichael, «Revisiting Thomson – The Colonial Eye and Cyprus», στο Faustmann και Peristianis (επιμ.), *Britain in Cyprus...*, ό.π., σ. 61-78.

25. Dimitra Karoulla Vrikki, «Language and Ethnicity in Cyprus under the British: A Linkage of Heightened Salience», στο Faustmann και Peristianis (επιμ.), *Britain in Cyprus...*, ό.π., σ. 343-358.

στατική απεικόνιση της Κύπρου και των Κυπρίων, με τους Βρετανούς στον ρόλο του εκπολιτιστικού παράγοντα, ο οποίος μέσω της κατάκτησης έφερε στην τυχερή αυτή χώρα τα αγαθά της χρηστής διοίκησης. Παράλληλα, η βρετανική πλευρά ενθάρρυνε πολιτισμικές δράσεις που θα κατέτειναν στη δημιουργία μίας «κυπριακής συνείδησης», με σκοπό την απομάκρυνση της νήσου από τις ελληνικές επιρροές. Η προσπάθεια αυτή – της δημιουργίας (κατά τη φράση των οδηγιών που δόθηκαν στον κυβερνήτη Sir Ronald Storrs το 1926) ενός «κυπριακού πατριωτισμού» – ευνοούσε την προβολή της εικόνας της Κύπρου ως ένα μίγμα πολλαπλών πολιτισμικών επιρροών και ερμηνειών, με την παράλληλη υποβάθμιση των ελληνικών, ακόμη και στον τομέα της αρχαιολογίας. Η εικόνα αυτή, τονίζει η Severis, δεν επιβαλλόταν από τους αποικιακούς ιθύνοντες στους διάφορους καλλιτέχνες, οι οποίοι ενθαρρύνονταν να κινηθούν προς αυτή την κατεύθυνση υπό την επήρεια των κυρίαρχων τότε αποικιακών ιδεωδών, αλλά και επειδή η συγκεκριμένη εικόνα συμβάδιζε με τη δική τους ανάγκη να λάβουν μία ηθική δικαίωση ως μέλη της κυρίαρχης δύναμης της νήσου. Η ίδια εικόνα προκύπτει από τη μελέτη της επαθεώρησης *Cyprus Review*, όπου η Severis έχει τη δυνατότητα να διατυπώσει μία σειρά σημαντικών παρατηρήσεων για τον ρόλο του διευθυντή της στα μέσα της δεκαετίας του 1950, του Lawrence Durrell. Τέλος, η συγγραφέας αναλύει και την ελληνοκυπριακή αντίδραση σε αυτή την πολιτισμική πολιτική, πρώτα όπωσ αυτή εκδηλώνεται στα έργα του Κύπριου ζωγράφου Πολ Γεωργίου (ειδικά στο γνωστό πίνακα *Cyrgia Saga*, σχετικά με την ένοπλη εξέγερση του 1955-59). Η αποτυχία της πολιτισμικής παρέμβασης των Βρετανών, τονίζει η συγγραφέας, τους οδήγησε στην ευκολότερη λύση της πολιτικής του «διαίρει και βασίλευε»²⁶. Το κείμενο της Severis αποτελεί υπόδειγμα πολυδιάστατης προσέγγισης θεμάτων πολύπλοκων, προσέγγισης που γίνεται με επιτυχία και νηφαλιότητα.

Ενδιαφέρον είναι το ότι στο πεδίο της ιστορίας των κυπριακών θεσμών, το βιβλίο επικεντρώνεται στην περίοδο μετά το 1931. Σημαντικές παρατηρήσεις για τη λειτουργία των αποικιακών θεσμών το 1882-1925 γίνονται από την Markides στο δικό της άρθρο, ενώ η ίδια η εξέγερση του 1931 και τα αίτιά της δεν καλύπτονται με αυτοτελή κείμενα – ίσως επειδή η πληρότητα των σχετικών μελετών του Γ. Σ. Γεωργαλλίδη²⁷ έχει δημιουργήσει την αίσθηση ότι πρό-

26. Rita C. Severis, «Travelling Artists in Cyprus: Art, Identity and Politics», στο Faustmann και Peristianis (επιμ.), *Britain in Cyprus...*, ό.π., σ. 381-412.

27. G. S. Georghallides, *A Political and Administrative History of Cyprus, 1918-1926. With a Survey of the Foundations of British rule*, Λευκωσία 1979· του ίδιου, *Cyprus and the Governorship of Sir Ronald Storrs: The Causes of the 1931 Crisis*, Λευκωσία 1985.

κειται για θέμα σε μεγάλο βαθμό εξαντλημένο. Η μελέτη της βρετανικής πολιτικής το 1931-45 από τον Heinz Richter αποτελεί το πρώτο αυτοτελές κείμενο που εξετάζει τον τομέα των θεσμών. Συνήθως, η περίοδος που ακολούθησε την εξέγερση του 1931 και την καταστολή της αντιμετωπίζεται από τη βιβλιογραφία ως μία «σκοτεινή» εποχή και αποκαλείται «δικτατορία» ή «Παλμεροκρατία», από το όνομα του Βρετανού κυβερνήτη που πρώτιστα συνδέθηκε με το συγκεκριμένο καθεστώς. Ο Richter αντιμετωπίζει – ορθά – την περίοδο αυτή ως μία φάση αυταρχικής διακυβέρνησης, φαινόμενο που απαντήθηκε σε άλλες περιοχές της Ευρώπης, αλλά και στον αποικιακό κόσμο τα χρόνια αυτά. Χωρίς να αρνείται την οιονεί «δικτατορική» υφή του μετά το 1931 καθεστώτος, ο συγγραφέας περιγράφει την εγκαθίδρυση του συγκεκριμένου τρόπου διακυβέρνησης και την σταδιακή εγκατάλειψή του στα χρόνια του πολέμου. Το βασικό χαρακτηριστικό της διοίκησης Palmer, τονίζει ο συγγραφέας, ήταν η στασιμότητα και οι όποιες κινήσεις έγιναν προς την κατεύθυνση κάποιας προόδου, σημειώθηκαν χωρίς τη δική του συμβολή ή βούληση²⁸.

Σχετικό με την περίοδο αυτή είναι και το άρθρο του Martin Strohmeier, σχετικά με τους σχεδιασμούς του Υπουργείου Αποικιών, στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1930, για την ίδρυση ενός βρετανικού Πανεπιστημίου στην Εγγύς Ανατολή. Αν και ποτέ δεν ελήφθη μία οριστική απόφαση σχετικά με την έδρα ενός τέτοιου ιδρύματος, οι εναλλακτικές λύσεις ήταν η Αμμόχωστος και η Παλαιστίνη, με την πρώτη να εμφανίζεται ως η πιθανότερη επιλογή. Το Πανεπιστήμιο αυτό επρόκειτο να εκπαιδεύσει νέα στελέχη της βρετανικής διοίκησης – γηγενείς – αλλά και να αποτελέσει αντίβαρο στα δύο άλλα εκπαιδευτικά ιδρύματα που φαίνονταν να «απειλούν» τη βρετανική θέση στην περιοχή, δηλαδή το Αμερικανικό Πανεπιστήμιο της Βηρυτού και το Πανεπιστήμιο Αθηνών, το οποίο προσέλκυε νέους Ελληνοκυπρίους. Η πρόταση τελικά δεν υλοποιήθηκε λόγω κόστους, διαφωνιών σχετικά με τα αντικείμενα που θα έπρεπε το Πανεπιστήμιο να καλύψει, αλλά και των ευρύτερων εξελίξεων – την έκρηξη του νέου παγκοσμίου πολέμου²⁹. Τέλος, στην ίδια περίοδο κινείται ο Jan Asmussen, ο οποίος μελετά την κατάταξη των Κυπρίων στον βρετανικό στρατό κατά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Ο συγγραφέας σημειώνει ότι οι βασι-

28. Heinz Richter, «Benevolent Autocracy 1931-1945», στο Faustmann και Peristianis (επιμ.), *Britain in Cyprus...*, ό.π., σ. 133-145.

29. Martin Strohmeier, «“I’d Rather Have it in Cyprus than Nowhere”: A Plan for a British University in the Near East (1935-1940)», στο Faustmann και Peristianis (επιμ.), *Britain in Cyprus...*, ό.π., σ. 151-165.

κοί λόγοι κατάταξης ήταν οικονομικοί και σχετίζονταν με τη μεγάλη κρίση που μάστιζε την κυπριακή οικονομία από το 1930· οπωσδήποτε, οι εθνικοί λόγοι δεν παραβλέπονται στο άρθρο, που τονίζει ότι οι Ελληνοκύπριοι κατατάσσονταν με την ελπίδα της Ένωσης και οι Τουρκοκύπριοι με την αντίθετη. Οι σχέσεις μεταξύ τους στις κυπριακές μονάδες του βρετανικού στρατού ήταν καλές· προβλήματα ανέκυψαν από την ανυπακοή μονάδων για πολιτικούς λόγους το 1945, καθώς οι περισσότεροι στρατιώτες ανήκαν στο ΑΚΕΛ. Πάντως, ο συγγραφέας τονίζει ότι οι εκπαιδευμένοι στρατιωτικά Κύπριοι και των δύο κοινοτήτων λίγη επιρροή άσκησαν στην ένοπλη σύγκρουση της δεκαετίας του 1950, η οποία αναλήφθηκε από μία νεότερη γενιά³⁰.

Η οικονομία της περιόδου της Αγγλοκρατίας γίνεται αντικείμενο διαπραγμάτευσης από ένα άρθρο. Ο Hansjörg Brey εξετάζει την ανάπτυξη της κυπριακής οικονομίας και την άνοδο του συνεργατισμού. Επισημαίνει ότι οι επενδύσεις δεν ήταν ιδιαίτερα μεγάλες, με αποτέλεσμα την εμφάνιση σοβαρών δυσχερειών ειδικά σε τομείς όπως η βιομηχανία, που απαιτούν υψηλή τεχνογνωσία· επιπλέον, οι δυσμενείς εντυπώσεις που δημιουργήθηκαν από την οικονομική ύφεση μετά το 1930 επέτειναν την εικόνα των Βρετανών ως εκμεταλλευτών της νήσου. Ωστόσο, συνεχίζει ο Brey, η βρετανική κληρονομιά ως βάση για την ανάληψη οικονομικών προσπαθειών μετά την ανεξαρτησία δεν ήταν τόσο αρνητική. Έστω και με τις αδυναμίες και τις αντιφάσεις της, η οικονομική πολιτική της Αγγλοκρατίας εξασφάλισε μία αναπτυξιακή βάση για την κυπριακή οικονομία, η οποία ήδη το 1960 βρισκόταν σε πολύ καλύτερη κατάσταση από αυτές των όμορων χωρών. Έγιναν σημαντικά έργα υποδομής (συγκοινωνία, υδροδότηση, υγεία κλπ), επιτράπηκε η ανάπτυξη του εργατικού κινήματος, και το βιοτικό επίπεδο ήταν σχετικά υψηλό: 384 δολάρια για το 1956, σε σύγκριση με τα 258 της Ελλάδας, τα 269 της Γιουγκοσλαβίας και τα 381 της Ιταλίας. Το 1960 δεν υπήρχε στην Κύπρο κάποιο μεγάλο τμήμα του πληθυσμού που να μην μετέχει με τον ένα ή τον άλλο τρόπο στην οικονομική άνοδο· αυτό αποτελεί μία ακόμη μείζονα διαφοροποίηση μεταξύ της Κύπρου και άλλων αποικιών που, τότε ακριβώς, αποκτούσαν την ανεξαρτησία τους³¹.

30. Jan Asmussen, «“Dark-skinned Cypriots Will not be Accepted”: Cypriots in the British Army (1939-1945)», στο Faustmann και Peristianis (επιμ.), *Britain in Cyprus...*, ό.π., σ. 167-185.

31. Hansjörg Brey, «The Cypriot Economy under British Rule and the Economic Heritage of the British Period», στο Faustmann και Peristianis (επιμ.), *Britain in Cyprus...*, ό.π., σ. 431-443.

Το έργο που επιμελήθηκαν οι Faustmann και Peristianis δεν αποτελεί ένα «ενιαίο» βιβλίο. Χωρίς αμφιβολία, τα κείμενα συνομιλούν μεταξύ τους· αλλά πρόκειται για την έκδοση των πρακτικών ενός μεγάλου συνεδρίου, με όλα τα πλεονεκτήματα και τα όρια μίας ανάλογης προσπάθειας, που αποσκοπεί να παράσχει το μέσο για την έκφραση διαφορετικών επιστημονικών προσεγγίσεων. Σε κάθε περίπτωση, το έργο των Faustmann και Peristianis αποτελεί τη μεγαλύτερη έως σήμερα συλλογή επιστημονικών κειμένων πάνω στο συγκεκριμένο ζήτημα και προωθεί σημαντικά την έρευνα σε πολλούς τομείς. Η δημοσίευσή του στη Γερμανία αναδεικνύει τον πλούτο της κυπριολογικής έρευνας, το ενδιαφέρον της διεθνούς επιστημονικής κοινότητας για τα πορίσματά της, αλλά και τις δυνατότητες για την ανάληψη περαιτέρω μελετών πάνω στο συγκεκριμένο θέμα.

Συμπεράσματα

Η εμφάνιση δύο σημαντικών έργων που εξετάζουν την αγγλοελληνική σχέση από νέες οπτικές γωνίες αποτελεί μία ενθαρρυντική εξέλιξη στη διεθνή βιβλιογραφία. Η ανεύρεση νέων τομέων μελέτης και ο δυναμικός συνδυασμός τους με τα πορίσματα της έως σήμερα έρευνας δημιουργεί την ελπίδα ότι η επιστημονική ατζέντα μπορεί να ανανεωθεί με τρόπο δημιουργικό. Επιπλέον, οι νέες μελέτες καταδεικνύουν ότι η επιστημονική κοινότητα σαφώς παίρνει αποστάσεις από παλαιότερες μηχανιστικές αντιλήψεις και στερεότυπα περί του «ξένου δακτύλου» και – χωρίς, σε κάθε περίπτωση, να αγνοεί την επιρροή του ξένου παράγοντα στη διαμόρφωση της ελληνικής ιστορίας – αναζητεί περισσότερο ολοκληρωμένες ερμηνείες, βασισμένες στη συστηματική διερεύνηση των πηγών. Στις πηγές αυτές, επιπλέον, συγκαταλέγεται όχι μόνον το αρχαικό υλικό ή ο Τύπος, αλλά και εναλλακτικές μορφές υλικού, όπως η λογοτεχνία, η τέχνη, η μελέτη της γλώσσας, που οδηγούν στην αποτίμηση πολιτισμικών σχέσεων και των συναφών πολιτικών επιρροών.

Η μελέτη της αγγλοελληνικής σχέσης έχει πολλές διαστάσεις, που αναμένουν τη βιβλιογραφική αντιμετώπισή τους στο μέλλον. Η Βρετανία δεν υπήρξε για τον ελληνικό κόσμο μόνον ένας «κυρίαρχος» ή ένας «προστάτης». Υπήρξε, ταυτόχρονα, και ένα πρότυπο – πρώτιστα πολιτικό, στο επίπεδο της οργάνωσης των κοινοβουλευτικών θεσμών –, όσο και ένας χώρος εκπαίδευσης (δεν είναι τυχαίο ότι ήδη στη δεκαετία του 1950, δηλαδή στην πιο δύσκολη ώρα των αγγλοελληνικών σχέσεων, η Βρετανία έγινε ο πιο δημοφιλής προορισμός των Ελλήνων που έφευγαν για μεταπτυχιακές σπουδές στο εξωτερικό). Η Βρετανία υπήρξε, ακόμη, ένας ιδιότυπος αντίπαλος: ο προστατευτικός πατερναλισμός που συχνά επι-

δείκνυε η Μεγάλη Δύναμη έναντι ενός μικρού λαού φαίνεται ότι ταυτόχρονα κολλάκευε και ενοχλούσε τους Έλληνες, που επιζητούσαν την αυτόνομη και ισότιμη συμμετοχή τους στη διεθνή ζωή, μέσω της οικονομικής ανάπτυξης, της ενσωμάτωσης στην Ευρώπη, ακόμη και μέσω του αιτήματος της αυτοδιάθεσης της Κύπρου. Τα βιβλία που έγιναν αντικείμενο σχολιασμού στην παρούσα μελέτη ασχολήθηκαν περισσότερο με τις βρετανικές στάσεις και αντιλήψεις· υπάρχει όμως ένα ευρύ πεδίο έρευνας και για την ελληνική πλευρά της εξίσωσης, όπου, πιθανότατα, η έρευνα θα αποκαλύψει επίσης ένα πλέγμα θεμιτών φιλοδοξιών, ανταφατικών στάσεων (οι προσφυγές στον ΟΗΕ κατά τη δεκαετία του 1950 είναι ένα μόνον παράδειγμα) και πολιτισμικών προδιαθέσεων.

ABSTRACT

EVANTHIS HATZIVASILIOU: *British administration of Greek populations, 19th-20th centuries: new agendas in the international bibliography*

This review article examines two recently published books which deal with Britain as an administrator of islands with Greek majorities. Robert Holland and Diana Markides's *The British and the Hellenes: Struggles for Mastery in the Eastern Mediterranean, 1850-1960*, was published by Oxford University Press in spring 2006; in the summer of the same year, another volume appeared by Bibliopolis publications of Mannheim, edited by Hubert Faustmann and Nicos Peristianis, under the title *Britain in Cyprus: Colonialism and Post-Colonialism, 1878-2006*. These books mark an attempt to broaden the research agenda.

Usually, scholars tend to research Anglo-Greek relations from the point of view of international history, and the issue of Greece's dependence on foreign influences is prominent in their agenda. The new publications try to answer these questions, but at the same time they also focus on Britain's role, dilemmas and difficulties as an administrator of Greek populations. Consequently, they examine relations between British officials and Greek populations on the ground – not only on the level of official “Athens” and “London” – while they also touch upon additional issues: the influence of local and regional parameters on bilateral relations; the impact of British strategic priorities and of British internal politics on Whitehall's decisions regarding “Greek” issues; institutions and the all-important issue of “reform” which the British wanted to instigate in the Greek world; cultural attitudes and influences; the role of personalities. The Holland-Markides book examines four British occupations (the Ionian islands,

Crete, the Dodecanese and Cyprus) over a period of 110 years. The collection edited by Faustmann and Peristianis focuses on Cyprus during the years of British rule and of independence, examining colonialism and its legacies.

Both books show that research on Anglo-Greek politics is far from complete. There are new fields which need to be studied, while the international academic community appears deeply interested in this agenda, especially when it is combined with the wider issues of the Eastern Mediterranean and its place in Great Power politics.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

